

TOPONIMIA, ESTELLERRIKO EUSKARAREN ARGIGARRI

Lizarra, 2004-IX-17

*Patxi Salaberri,
euskatzain urgazlea*

Orain irakurri behar dudan txostentxo honen izena, egitarauan ageri dena, sobera arranditsua dela erran nahi dut lehenik, hamabost-hogei minututan konpreni dezakezuen horrelako lan gaitzik ezin baitaiteke egin. Bestalde, Estellerria zabala da eta bertako toponimia bildurik badago ere (*NTEM*), oraino bide luzea gelditzen zaigu leku izenei atera dakiekeen zuku guztia erabat ateratzea erdietsi arte. Gainera, eta jakina denez, toponimoek arraiza, zantzu batzuk besterik ez dizkigute ematen, hutsa egia erran, testu batek, are labur batek, ematen dizkigun argitasunen aldean. Nolanahi ere, testuak alderdi honetan ez ditugu sobran eta, gainera, daudenetako batzuk edo finkatutako formulak dira (Bakedaoko eta Zufiko ezkontza aginduak ez daude bertako hizkeran idatzirik, hagitz oker ez bagabiltza; ikus Satrustegi, *ETZ-I*, 25-26. orr.) edo, kasuren batean, testua ez dagokioke segur aski kausitua izan den herriko euskarari (Deikaztelun agertu zen predikuaz ari naiz; ikus Etxaniz, 1999 eta 2004).

Zorionez gero eta testu gehiago ateratzen ari dira gure Nafarroa honetan eta gero eta ikertzaile gehiago daude lana aurreratzeko prest, honek, egia erran, arriskuak ere izan arren, zenbaiten ausardia neurritz gainekoa delako, inoiz gertatzen baita euskaraz ez dakienak, edo horrelako lanak egiteko oinarrizko presakuntzarik ez duenak, hango edo hemengo euskararen gaineko azterketa egiten duela. Estellerriari doakionez, badugu Ameskoako testu ttipi bat, duela urte pare bat edo agertu zena; orain Balvino Garzia de Albizuri esker badakigu egilela zudairiarra zela eta Artatzan urte luzetan apez egon zela.

Bestalde, Mitxelenak *TAV*-en (1964: 121) Martin Portalen 1610eko olerkitxoa aztertzean bertan ageri den hizkera Sakanakoa, Burundakoa, Ameskoetakoa nahiz Lanakoa izan zitekeela zioen, hots, aski eremu zabala hartzen zuen hizkeraren jatorritzat. Beranduagoko beste lan batean (Goikoetxea, 1982, hitzaurrea), ordea, erraten du olerkia Iruñean saritua izan bazen ere ezin izan daitekeela ez Iruñekoa, ez Iruñerrikoa ez eta, segur aski, Nafarroako beste inongoa ere. Irudi duenez honi jarraikiz, Knörrek eta Zuazok (1998) Arabako testuak biltzen dituen obran herrialde horretako euskaraz idatzizat hartzen dute.

Hala ere orain, eta berriz ere Garzia de Albizuren lanari esker, ia segurutzat eman dezakegu Martin Portal jauna ameskoarra zela, ez arabarra, eta, beraz, olerkitxoa –eta bertan erabiltzen den euskara– Nafarroara ekar dezakegu.

Martin Portalen olerkia XVII. mendearen hasierakoa da eta Artatzako testua XVIII. mendekoa eta, hortaz, ez da harritzeko bien artean alde nabarmena egotea, hizkuntzari dagokionez. Honelakoak, egia erran, ez dira batere arraroak; adibidez Muzkiko Frantzisko Elizalderen dotrinaren eta herri eta mende bereko Martinez de Morentindarren testuen artean (ikus Lekuona, 1973 eta Salaberri, 1994) ezberdintasun handiak daude, eta gauza bera erran daiteke Lizarra Elkanokoaren lanen eta herri berean, mende berean, Bonapartek bildutako datuen artean daudenez.

Zernahi gisaz, eta Artatzako testuetan ageri den hizkuntza iruzkintzera igaroaz, erran dezakegu, ikus dezakegunarengatik, mendebaldeko hizkera zela, *dau* ‘du’ aditzak (*eitedau* ‘egiten du’, *ecartedauenac* ‘ekartzen duenak’) eta *baga* postposizioak argitzen dutenez. Bigarren honek bertan $-a + a > -ea$ egiten zela salatzen du; inguru honetako leku izenen azterketak ere ondorio berera edo bertsura garamatza (*errekea*, *perrea*...; ikus Salaberri, 1998: 52-53). Mendebaldera, Lazarragaren eta besteren hizkerarantz hurbiltzen gaituen beste ezaugarri bat $-gi$ aditz atzizkia da, alegia, testuan opatzen dugun *eregui* aditzean dagoena (*falso testimoño eregui* esaldian), beste autore batzuek *eraiki* erraten duten bera. Honekin batean, ordea, ekialderagoko hizkeretan aurkitzen dugun *idugui* dago, ez erraterako Lazarragak darabilen *edugui* edo *eugui*, ez eta ere Burundan eta Sakanan (Erdialdekoan segurik) honetatik atera diren aldaera ugarietako bat (ikus Erdozia, 2004).

Burunda aipatu dugularik oroitarazi nahi dugu bertan $-gi$ ohikoa dela aditzetan eta XVII. mendearen hastapeneko datuetan ere ageri dela (*ebagi*, 1606ko eta 1697ko *Ebaguierreca*, *Ebaguierrecaldea* toponimoetan; Izagirrek *ebaiyak* ‘las cortaduras’ dakar, 1967: 58) eta *dau*-ren modukoak ere usaiakoak direla, edo ezagunak behintzat (*iten dau jendik* ‘jendeak egiten du’, Izagirre, 1967: 59). Hortaz, eta guk sumatzen eta susmatzen genuenez, irudi du badela lotura mendiez bi alderdietako hizkeren artean, eta, orobat, Ameskoabarreneko euskara igartzako hizkera zatekeen Allin ibarrekora eta ustez nafarrera zen Deierrikora hurbiltzen zela hein batean bederen, hots, eta ondorioz, Caminok orain guti (2004) ateratako liburuan *hego-nafarrera* deitu duen horretara.

Beraz, ikusi dugu Ameskoabarreneko euskarak mendebaldeko itxura zuela, baina ez erabat, ekialderagoko hizkeren ezaugarriren bat ere bazuelako; Burundako euskararen eitea ere bazuen: $-gi$ -ren erabilera partziala, $-a + -a > -ea$ pausoa –nahiz honen nahitaezkotasuna arrunt garbi ez den ageri– eta $eu > (> au) > ou$ bilakaera, besteak beste.

Ameskoagoieneko euskara ere haren iruditsua zatekeen, baina, toponimia ikusirik, erranen genuke hau pixka bat mendebaldekoagoa zela hura baino, geografikoki dagokionez. Lana ibarreko hizkera ere, $-a + -a > -ea$ aldakun-

tzak eta *barri* edo *baltza* aurkitzeak salatzen dutenez (*Johan Balça* XIV. mendean, *Maria Landa alias maribalza*, 1696an, segur aski *Juan de Landa alias Moreno*-ren anaia zatekeena; cf. Villatuertako *Moreno* deitura. Bada, halaz ere, kontradibideren bat, ez dakigu dimorfismoa zegoelako edo bestela) aski mendebaldekoa ageri zaigu; hiru ibarrotako toponimo despalatalizatuak ere zentzu berean mintzo dira (ikus Salaberri, 1998). Bestalde, nabarmentzekoa da bokal arteko *-b-* > *-f-* bilakaera, gehienbat bi Ameskoetan eta Kontrastan kausitzen duguna, eta zenbait aldiz Burundan ere bai. Honen erakusgarri seinalatuenak apika *-f-*duen *Zufia* izatea da, *-b-* duen *Zubielki* mugakidearen aldakan; kasu honetan, gainera, aldakunza arrunt zaharra da: *Cubielqui* genuen XI. mendeko eta *Çufia* 1240. urterako (*NHI*, 206).

Notatzekoa den beste ezaugarri bat Artatzako 1706ko *Soroisia*-n aurkitzen dugun *isi* hori da, egungo *Soroitxi* ikusirik *Soroitsi* irakurtzera gakartzana. Gogoratu beharra dago *DLC*-n «*çegajear dellos hisi yrigui*» eta «*çerrarsyçi*» dugula, orain garbira *itsi* idatziko genukeena (ikus Agud & Mitxelena, 1958: 20); egungo *itxi* «echi, uzzi» zen hiztegi horretan. Lazarragak ere edeki bereizten ditu *itsi* 'itxi' eta *itxi* 'utzi', nahiz eta autore ezagun batek berriki paratutako argitalpenean biok ia beti *itxi* transkribatzen diren, oker, bistan denez. *Torre* ere Nafarroako mendebaldeko toponimian ohikoa da, baina ez Burundan (ikus Erdozia, 2004). Arabako mugako ibarrek dituzten beste ezaugarri batzuk ikusteko Salaberri (1998)-ra jo daiteke.

Iñaki Caminok dio, argitara eman berri duen *Hego-Nafarrera* laneko ondorioetan (150. or.), zenbait ibarretako euskara ez dugula ezagutzen, eta horien artean Deierri aipatzen du, orain ukitu nahi genukeen ibarra hain zuzen ere. Hemendik aurrerako datuak toponimiatik atera ditugu, ez baita Deierriko euskal testurik, dakigunez, Satrustegik 1991n argitaratu zuen ondokoaz landarra (1991:102): *Señora maria de Vruizaldea / ezconczaguz ezteietara merse-de / eguiguzu etori zerau lenbizicoa / Micolau bigarena. J. Fransisca andrea Iru / babola laugarerena mariayna alabazaldeco*.

Leku izenatarik ateraiak direnez gero, kontuz ibiltzekoak dira datuok, jakina den bezala toki izendegian usu bestetan eta bestetarik lekutu direnak agertzen baitira. Errate baterako, Elizalderen dotrinan *ifernu* eta *infernu* agertzen dira eta Muzkiko testuetan *infernu*, baina Gesalazko toponimian *ybernuçulaldea* toponimoa zegoen, non, bistan denez, aldaera zaharragoa den *ibernu* aurkitzen baitugu. Gainera, hemen aipatuko ditugunak ez dira denak garai bereko datuak, bost edo sei mendetakoak baizik, eta ezaguna da hizkuntza denborarekin aldatu egiten dela, bestelakotu egiten dela.

Leku izenatarik atera ditzakegun Deierriko hizkeraren zantzuak honako hauek dira:

1. Bokalen hersketa; *ea-* > *-ia-*: *Legarcia* (Lezaun, 1834), *Urtiaga* (1771, 1826) *Urtjága* (orain), *Zubialdia* (Eraul, 1797, DH, 107. or.). Ikusten denez, datuak aski berandukoak dira.

2. Inoiz bokal bategitea opatzen dugu toponimoren batean: *Ligasorota* (Aritzaleta, 1781).

3. Goiko bokalek eragindako hersketa: *Elicepea* (Ugar, 1789), *Icaçeyturride* (sic) (1589), *Ycasiturria* (1703), *Ycasiturri* (1830), *Ikestúrri* (orain; Lezaun), *Lauzadia* (1703), *La ozédia* (Lezaun, orain, < *Lauzedia), *Yzelvea* (Hiriberri, 1814), *Arizerte-* (Hiriberri, 1814, baina *Arizartea*, ibid.), *Elicechuri* (Hiriberri, 1796), *Auzesoropea* (Hiriberri, 1780), *Mendichurchurre* (Ziritza – Aritzaleta, 1797), *Oriaçu* (1246, Irantzu), *Oriaçu* (1586), *Oriazo* (1595), *Oliazu* (1723), *Oliezu* (1827), *Oliézu* (orain, Hiriberri). Hersketarik izan ez duten toponimoak, halarik ere, anitzez gehiago dira.

4. Diptongoaren osagai bokalikoaren irekitzea: *Ameingoancea* (Hiriberri, 1807), *Amangoancea* (ib., 1814), *Auncea* (ib.), *Auncheiquia* (Aritzaleta, 1820). *Auntze* hauek *euntze* 'belatsorua, belagaia, pentzea'-tik atera dira, bistan denez.

5. Diptongoaren hersketa. Egungo lekuko bakarra dago: *Argéin* (Hiriberri; *Argaña* 1527an, *Argain* 1796an); dokumentazioan *Larreinondoa* ere badugu (Aizkoa, 1755).

6. Hitz hasierako herskariei doakienez, zenbait aldiz ahostuna aurkitzen dugu: *Bagoándias* (Lezaun), *Borrudia* (1759, 1800), *Burrúdia* (orain, Aizkoa; Altsasun *porru* dugu, Izagirre, 1967: 80), *Onceborudia* (Arandigoien, 1801), *Dorregibela*, *Dorrondoa* (Aritzaleta, 1825, Aizkoa, 1826), *Dorra guibela* (Lezaun, 1605), *Dorondoa* (Aizkoa, 1688), *Dorrondoa* (Metauten, 1689), *Dorronsondoa* (Aritzaleta, 1612), *Dorrónsondua* (egun), *Goberariinsaurraldea* (Eraul, 1571), *Mochologanto* (Murelu, 1770), *Vicuchuria* (Eraul, 1797). Beste anitzetan, berriz, ahoskabea dago, batez ere *kapana*, *kisu*, *korrale*, *korte* eta *tipula*-ren eratorrietan.

7. *-r-* / *-d-* nahasketa ere kausitzen dugu, zenbait aldiz: *Iduzpégi* (Lezaun, < **Iruzpegi* < **Iguzpegi*), *Irunbiria* (Zabal, 1832), *Irumbidea* (1895), *Irumbídias* (orain), *Lauzaria*, *Lozadividia* (Eraul, 1830), *Telleriburua* (1581), *Telleria* (1757), *Telledi* (1823), *Zumaria* (Aritzala, 1792).

8. Palatalizazioa *i* bokalardia + *nV* testuinguruan bistakoa da, hots, *inv* > *ñV* gertatzen zela garbi dago: *Argiñagáña* (Aritzaleta), *Arluziagáña* (Abartzuza), *Ascargaña*, *Azcargaña* (1705, Arandigoien), *Escargaña* (1827), *Eskargáña* (orain), *Azpirigáña* (Abartzuza, segur aski aurreko *Ezpeldigáña* batetik), *Gañondoa*, *Gainondoa* (1703), *Gañóndua* (Lezaun)... Ameskoa aldean eta Lanan, berriz, despalatalizazioa nabarmena da egun: *Izurigáina*, *Izurugáina* (*Arzurigaina*, 1735, *Aizurigaina*, 1751n; Aranaratxe / Eulate), *Oiuagáina*, *Iyugáina* (Aranaratxe), *Arzagáina*, *Kainuéta* (Larragoa), *Mendigáina* (Bakedao)..., eta Burundan ere bada (Salaberri, 1989: 56 eta hurr.).

9. Palatalizazioarekin jarraikiz, garbi dago, baita ere, *itV* ibiltzen zela, busti gabeko aldaera alegia: *Iturkáiza*, *Iturzéta*, *Kanalitúrrias*, *Lazitúrria* (Abartzuza), *Ikestúrri*, *Las itúrrias*, *Olitúrri* (Lezaun), *Txikitúrri*, *Intxikitúrri* (Hiriberri), *Iturróz* (Zabal). Bestela, *itxurri*-ren modukoak opatuko genituzke, Iruñerrian-eta bezala.

10. Hasperenketaren aztarnatzat, hego-nafarreraz idatzitako testuetan gertatzen den gisan, *g* aurkitzen dugu inoiz: *Ygueravidea* (Hiriberri, 1796), *Ligasorota* (Aritzaleta, 1781).

11. Aipatu testuetan maiz gertatzen den moduan, horzkari aitzinean *z / s* zalantza azaltzen da zenbait aldiz: *Anoztarrenekoa*, *Aoztegiuria*, *Artadi gaztea* (Errezu, 1595), *Arraztia*, *Arraztia* (1597), *Arrastigubela* (1678), *Arrasti Zuluá* (1778), *Aistondoa* (Iruñela, 1818, DH, 163. org.), *Aiztondoa* (1830), *Ualeztatua* (1371, Aritzala), *Valeztatua* (1549), *Valestatua* (1700), *Berastátua* (egun), *Belaztoquia*, *Belastoqui* (Lezaun, 1500), *Belastoqui* (1830), *Belastóki* (orain), *Bustínzia* (Zurukuain)... Ikusten denez, lekuko zaharrek hobeki atxikitzen dute bizkarkaria geroagokoek baino; zentzu berean mintzo da aipatu dugun Eraulgo 1564ko gonbit mezuko *ezteietara*. Belare aitzinean ere egoera antzekoa bide zen, baina irudi luke *-z-* hobeki gorde dela: *Azkarrándia* (Lezaun), *Vizcargaña* (Aritzala, 1828), *Bizkardáña* (gaur egun)... Cf. eztei gonbiteko *ezconcenzagú* ‘ezkontzen zaigu’.

12. Txistukari atzean herskari ahostuna zenbait aldiz ahoskabetzen da, baina beste zenbaitetan ez, eta inoizka txandakatzea dago: *Muezgaratea* (Hiriberri, 1563) > *Muezkarate* (1757, 1771) > *Mozkarate* (1791), *Mozkaráte* (egun), *Arizdia* (Aritzaleta, 1833), *Aizcorria* (1701) / *Aizgorria* (1729, 1832), *Izcorrieta* / *Ezgorrieta*, *Izgorrieta* (1895), *Igorriéta* (orain, Allotz), *Muezpidea* (Hiriberri, 1581) / *Muezbidea* (1823, 1830).

13. Sudurkari atzean txistukari neutralizazioa dugu kasuren batean: *Os pintxagár* (Lezaun, egun; 1612an *Ozpin sagarra* dokumentatzen da. Etimologiarako cf. Artatzako XVI. mendeko *Sagarrozpin*, *Sagar ozpina*, *Sagarrozpina*), *Benchoroa* (Eraul, 1787; elkartuaren bigarren osagaia *soroa* ‘alorra’ bada behintzat).

14. Behin edo beste, eta toponimoaren desitxuraketarekin erlazionaturik dagoela, [*x*] > [*k*] aldakuntza aurkitzen dugu: *Osapasaque* (Allotz, 1829), *Osopasaquia* (1898), *Sopasájes*, *Sopasájias* (orain), *Muculuberriondoa* (Eraul, 1830), *Mukulubérri*, *Monjalibérri* (Abartzuza), *Mujolibérri* (Zabal), *Mukulubérri* (Zurukuain).

15. Morfologiari dagokionez, deklinabideaz ezin dugu gauza handirik erran; badakigu leku genitiboan, izen arruntetan edo arruntzat hartutakoetan, *-ko* agertzen dela bokal ondoan (*Arrastia* / *Arrasticogaña*, Aizkoa, 1829, *Quisudicosoroa*, *Udalondoco soroa*, Aritzaleta, 1612) eta *-s* ondoan (*Aurcascoa*, 1609, 1631, 1708, 1778, 1830, *Aurcasua*, 1830, *Oskáskuas*, egun Lezaunen),

nahiz azken testuinguru honetan behin edo beste *-eko* ere kausitzen dugun: *Aurcasecoa* (1689). Hitza diptongoz akitzen delarik ere agertzen da hondarreko aldaera hau: *Celayecosoroa* (Aritzaleta, 1612), eta berdin sudurkariz bukatzen denean: *Araneco soroa* (Iturgoien, 1576). Hemen nabarmentzekoa da Abartzuzako 1819ko *Erditacobidea*, zein *DCL*-ko «*dedo de medio* erditaco asça»-rekin eta Lazarragaren laneko *erditan*-ekin («...*çeynçuen erditan etoçen Sirena ta Silvia soca bategaz escu delicaduac loturic lepora*», 13. org.) bat baitator.

16. Tarteka adlatiboia ere opatzen dugu, baina gutxitan baizik ez: *Usurabidea* (Murugarren, 1832; ez dakigu seguru hemen adlatiboia dagoen), *Çubirabidea* (Zurukuain, 1601).

17. Atzizkien sailean, erran dezakegu Deierriin beti *-di* dugula, ez Ameskoagoieneko *-dui* (*Artadúia*, *Azpildúia*, *Sagastúia*), Ameskoabarreneko *-dui* (*Aranzadúia*, *Otadúia*, *Txapardúia*), *-doi* (*Izardóia*, *Lizardoya* 1914an) edo Lanako *-doi* (*Txipidóia*, *Zumadóia*): *Aranzádias* (Abartzuza), *Arrádia* (Allotz), *Artaibéla* (Aritzaleta, < *Artadigibela*), *Artaibúru* (Lezaun, < *Artadiburu*), *Lizárdia* (Aritzaleta), *Truskadia*, *Zumádia* (Abartzuza), *Txipudi* (Hiriberri)...

18. Era berean, *-tze* izan bide da ibar honetako aldaera, honen eta *-tza*-ren arteko harremanak, hemendik kanpo ere, zeharo argi ez egonagatik, gure irudiko: *Chindelacia* (Abartzuza, 1830), *Legárze* (Lezaun), *Bustínzia* (Zurucuain), *Tipulazea* (Ugar, 1830). Hauetaz landa, eta besteak beste, nonahi agertzen den *ardantze* eta *euntze* dugu (Aritzalan pare bat aldiz *eutze* azaltzen da: *Euçeberrja*, *Euçeburua*; orain Aritzaletan *Unzándia* dago [*< Euntzeandia*], eta Zabalen *Antxaluzéa*, *Euncheluzea* 1729an), bai eta ere *baratze* zabaldua.

Azken honi dagokionez, franko garbi dago *baratze* aldaera Deierrikoa zela eta *baratza* Allinera orduko azaltzen zela, Aramendiko 1697ko *Andico barazac* argiak erakusten duenez. Cf., gainera, ondoko hauek: *Baraza andia* (Ekala, c. 1800), *Barazabitartea* (Artatza, 1700), *Baraza erbina* (Eultz, 1726), *Barazandia* (Ekala, 1703), *Barazaburueta* (Artatza, 1705), *Barazaondo* (Gollao, 1600)... Alabaina, gure usteari kontra egiten dioten datuak ere badira: *Baraze bitartea* (Artatza, 1694), *Baraçeguibela*, *Barace guibela* (Biloría, 1678, 1689). Hemen gogoan hartu beharra da Ameskoa-Lanetan gutxienez, egungo mendebaldeko hizkera batzuetan agitzen den moduan, *-a + -a > -ea* disimilazioak berez *-e-z* bukatu hitzak *-a-z* bukatutakoekin nahastera eraman zituela hiztunak; cf. Gastiaingo *Ynchaur landara* (ikus Salaberri, 1998: 52-53). Gelsatzen *baratze* zegoela erakusten du Muezko *Beango barazea* toponimoak.

19. Atzizkien sailetik atera gabe, *-zai* dugu Hiriberriko 1783ko *Errotazaienecoa* oikonimoan, euskara galdu den Nafarroako Erdialde zabalaren puska handi batean bezala. Atzizki hori bera dugu oraintsu arte bizirik egon den Eraulgo *txerrizai* hitzean (Satrustegi, 1991: 121-122).

20. Leku izenek salatzen duten hiztegiak den bezainbatean, Aizkoako 1548ko *Vengo barridea* toponimo polita azpimarratu eta nabarmendu nahi dugu. 1998ko lanean genioen bezala, *barride* Aizkoan ez ezik Ziraukin ere (*Yurgaizvarridea*, 1573) aurkitzen dugu toponimian eta Elkanon ere ibiltzen zen, Joakin Lizarragaren izkribuak lekuko; Aezkoan oraino bizirik dago adiera horrekin. Altsasun K. Izagirrek *barride* bildu zuen, baina Erdoziak orain-tsuko lanean (2004: 51, 62) *auzo* eta *barriyo* baizik ez ditu jasotzen. Ondarrak (1965: 22) Bakaikuko *Anbea* (cf. Nafarroan barna franko errepikatzen den *Anbera*) eta *Angoia* aipatzen ditu, *herri* duen *Elbarrena* eta *hiri* duten *Idabarren* edo *Iriabarren*, *Irondo* eta *Irimendikogaina*-rekin batean. Barbarinen *Aldagoiena* eta *Aldabarrena* dokumentatu ditugu 1571n eta 1584an (Salaberri, 1998: 77; cf. Uxueko *Aldabea*).

Lezaungo 1608ko *Dinda*-k hego-nafarrera mintzo zen alderdi zabal bateko toponimiarekin lotzen du herri hori; cf. Iruñeko *Dindatxikia*, *Urradinda*, *Zakudinda*. Auzoez jardukitzean, eta kontzeptu hau dokumentazioan aski labainkorra izanik ere, Abartzuza bezalako herri batek zuen ugaritasuna nabarmendu nahi dugu. Ondoko hauek kausitu ditugu: *Irigoien* (*Barrio de arriba* erdaraz), *Legartzea*, *Mendia*, *Moratzea*, *Zugarrondoa*. Hauek, argi eta garbi, herriaren garai bateko euskalduntasuna frogatzen dute. Izan ere badakigu XIX. mendearen erdialdean bizirik zegoela gure hizkuntza Abartzuzan eta Eraulen (Satrustegi, 1991: 121). Lezaunen *Bazterra* (edo *Basterra*), *Dinda* eta *Irigoien* zeuden (Sainz & Sainz, 96, 114, 179), besteak beste segur aski. Cf., gainera, Eraulgo 1832ko *Arrebala* (Deierriko Hipotekak, 115. or.).

21. 1998ko lanean Ameskoa-Lanetan *baso* genuela genioen, Burundan eta Ergoienean eta Arañatz aldean bezala, eta lehen *oihana* Arruazun opatzen genuela, *baso*-rekin batean, Erdoziak (2004), Sakanan, azken honetaz besterik jasotzen ez badu ere. Orain sei urteko artikulu hartan erraten genuen *oihan*, mendiez hegoaldean, Deierri hasten zela azaltzen, eta izan ere horrela da, nahiz eta Aizkoan *Basabea* ere badugun, 1571z geroztik (*Basábia* erraten zaio gaur egun). Gainerakoan, bai dokumentazioan eta bai oraingo toponimia bizian, *oihan* besterik ez dago, aipatu Aizkoako leku izenaz landara: *Oianandia*, *Oianberria* (Lakar), *Oianbidea* (Aizkoa, Zurukuain), *Oianondoa* (Aizkoa, Aritzala, Errezu, Lezaun, Ugar), *Oianzabal* (Iruñela), *Oiantxipia* (Ibiriku), *Oianzabala*, *Oiartzun* (Aizkoa)... Bizirik daudenak Abartzuzako *Oianandia*, *Oianberria* (*Oinándia*, *Anberría* orain) eta Lezaungo *Oiantxiki* dira. Bonapartek *oyan* bildu zuen Elkano, Gares, Oltza eta Goñin (Ondarra, 1982: 138).

22. Ondarrak Bakaikurako *Beko*-dakar (1965: 21-22): *Bekobaso*, *Bekoiturri* (cf. *Goikobaso*, *Goikogain*, *Goikolanga*, *Goikolarraineta*). *Bea(t)*, 1998ko lanean genioenez, Errezun agertzen da: *Beasoroeta* (1557, 1568), *Veat soroeta* (1589), *Billasóta* (orain), baina ez, dakigunez, hemendik kanpo inon. *Beitiko*, ditugun datuen arabera, mendebaldekoenik Iguzkitza Doneztebeko Barbarinen kausitzen dugu: *Beitico yturria* (Salaberri, 1998: 69). Iguzkitzako Oteitzan, berriz, *Beiti* hutsa dago: *Beytilacar* (1657), *Beitilacarra* (1791) *Be-*

tilakarra (orain). Eraulen *Sarasagabeyticoa* (Deierriko Hipotekak, 109. or., eta *Sarasaga goticoa*) zegoen 1797an eta Aizkoan *Beitticosoroa* 1780an.

Itzarreibarko Legardan ere agertzen da *beiti*, *El prado debajo* itzulirik aurkitzen dugun *Beytico euncea* toponimoan, eta ohikoa da hortik ekialdera-ko datuetan. *Bengo* toponimian, aitzinean nahiz gibelean paratua, gehienbat Ameskoan eta Lanan opatzen dugu (ikus Salaberri, 1998: 68-69; cf., gainera, Sainzek & Sainzek, 2002: 185, biltzen duten Bakedaoko 1600eko *Iturribengo*); Gamizek honela dio bere sorterriaz: «*Sabando con sus Ayares / con Arboro, y bengo baso / Yguiriaga y goico baso / y otros montes singulares*» (Goi-koetxea, 2002: 39).

Hemendik kanpo eta betiere toponimiaz mintzo garelara, aipatu dugun Aizkoako *Vengo barridea* dago, Estenozko 1521eko *Bengolarrayna* eta Urdozko 1518ko *Eliça vengoa aurea*. Egia da, bestalde, oikonimian franko agertzen dela *bengo*, *Bengoetxea*, *Bengotxea*-ren modukoetan, Arakil, Larraun, Basaburu Nagusi, Ultzama eta Gulibarraino, gutxieneko kontuan. Ez dakigu zein heinetan azaltzen den *Beitikoetxea* erabili den lekuetan; hau, ez bairik gabe, hobeki aztertu beharreko gaia da. Gesalazko toponimian, bestalde, *Bengo* horren ahaide hurbila den *Beango* dago Muezko 1568ko *Beango laçeta*-n (*Beangoliatzeta*, alegia) eta 1586ko *Beango barazea*-n, eta Arzoeko 1577 eta 1589ko *Beango nobeleta*-n. Nolanahi ere Muzkiko testuetan *gotico aldean*, *veitico aldean* dago.

23. Bestalde, Deierrin beti *ariz* ‘haritz’ dugu, behin ere ez Lana-Ameskoetako *araiz* (*areiz* inoiz). Era berean, *lizar* dago gure ibarreko leku izenetan (cf. Abartzuzako *Lizarráte*), ez Lanako eta Ameskoagoieneko *elizar*. Bide beretik, *itxaur* ‘intxaurra’ aurkitzen dugu Deierrin, Eraulen 1571n *Goberarj Jnssaurraldea* eta Hiriberrin 1567an *Ysaustia* badago ere. Arabako mugako ibarretan usu, baina salbuespenekin, *intsaur* irakur daitekeena dugu eta artetan *untsaur* ere bai. Sakanan (Erdozia, 2004: 147) *intxor* dago. Bonapartek *intxaur* bildu zuen Elkano, Gares, Oltza eta Goñin (Ondarra, 1982: 149).

24. Deierrin beti *munu* dago, behin ere ez Ameskoan artetan kausitzen dugun *mulo* (ikus Salaberri, 1998: 71).

25. Azentua. Hemen azpimarratzekoak dira egungo zenbait hizkeratan oraino ohikoak diren *Arraldia* [arráldja], *Arrondua* [arróndwa], *Berangua* [berángwa], *Lizardia* [lizárdja], *Urtiaga* [urtjága], *Zaldwa* [záldwa]-ren moduko ebakerak (Aritzaleta, *NTEM-XXVI*, 96-97, 99, 102). Badira, halarik ere, *Errotaldéa*-ren tankerakoak (Zurukuain, *NTEM-XXVI*, 206).

26. Deierrin badaude mendebalderagoko haranetan ere ibiltzen ziren hitz edo aldaerak, hala nola *leze* (ez *leize*), *sakan*, *soro* (ez *alorra*), *ugalde*...

27. Bukatzeko, erran nahi dugu Deierriren eta Arabako mugako ibarren arteko alderaketa egitean opatzen ditugun gauzetan ez ezik agertzen ez dire-

netan ere oinarri gaitzkeela, edo, hobeki erran, oinarritu behar dugula. Ikusi dugu *-ki* atzizkia inoiz azaltzen dela Deierrin, baina arrunt urria da, bi lekuko besterik ez dugu: *Idoiqui*, Lezaun, 1657, *Munoquia*, Abartzuza, 1555, 1799, *Monókia* edo *Monokia* orain. Ameskoa-Lanetan, berriz, ugaria da hagitz. Interesgarria litzateke, are beharrezkoa, Arabako ekialdeko toponimian *-ki* ageri denez aztertzea, bakarrik Ameskoa-Lanetako espezifikotasuna den edo, susmatzen dugun bezala, ibar hauek Arabako ondokoekin lotzen dituen ezaugarria den garbi jakiteko.

Beste ezaugarri bat, Ameskoa-Lanetan ugaria izanagatik Deierrin aurkitzen ez duguna, *satzenamenak* dira, zehazkiago erran, erlatiboetan oinarritutako toponimoak. Egia da Abartzuzan *Donde salta el agua* bizirik dagoela (NTEM-XXVI, 37), Uharte Arakilgo *Ura sortzen dena*-ren baliokidea edo dena, baina horretaz landara ez dugu besterik kausitzen, ez egungo toponimia bizian ez eta ere dokumentazioko lekukotasun ugarietan. Ameskoa-Lanetan, aldiz, Kontrastan eta Sakanan bezala, erlatibo-toponimo mordoxka opatzen dugu (ikus Salaberri, 1998: 77-78).

Bibliografia

- Agud, M. & Mitxelena, K. (1958): *Dictionarium Linguae Cantabrigiae (1562) (DLC)*, Julio Urkixo Mintegia, Gipuzkoako Aldundia, Donostia.
- Camino, I. (2004): *Hego-Nafarrera*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- Erdozia, J. L. (2004): *Sakanako Hiztegi Dialektologikoa*, Nafarroako Gobernua, Euskaltzaindia, Villatuerta.
- Etxaniz, P. (1999): «Dikazteluko sermoia», *FLV* 82, 483-499.
- (2004): *Lizarrako euskara. Historia de la lengua vasca en Tierra de Estella*, Altaffaylla, Udalbiltza & Nafarroa Oinez '04 & Lizarrako Udala, Tafalla.
- Euskaltzaindia (1990): *Nafarroako Herri Izendegia (NHI)*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- Goikoetxea, I. (1982): *Juan Bautista Gámiz Ruiz de Oteo. Poeta Bilingüe Álvarez del Siglo XVIII*, Arabako Foru Aldundia & Euskaltzaindia, Gasteiz.
- Izagirre, K. (1967): «Altsasuko euskeraren gai batzuk», *ASJU* 1, 45-97.
- Jimeno Jurio, J. M. (zuz.) (1991tik aitzina): *Nafarroa. Toponimia eta Mapagintza / Navarra. Toponimia y Cartografía (NTEM)*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.

- Knörr, H. & Zuazo, K. (1998): *Arabako Euskararen lekukoak. Ikerketak eta Testuak / El Euskara Alavés. Estudios y Textos*, Euskal Azterlan Bilduma-7, Eusko Legebiltzarra, Gasteiz.
- Lekuona, M. (1973): «Textos Vascos del siglo XVIII en Tierra de Estella», *FLV* 15, 369-390.
- Mitxelena, K. (1964): *Textos Arcaicos Vascos (TAV)*, Minotauro, Madril.
- Ondarra, F. (arg.) (1982): «Materiales para un estudio comparativo del vascuence de Elcano, Puente la Reina, Olza y Goñi», *FLV* 39, 133-228.
- Perez de Lazarraga, J. (2004 [c. 1567]): *Juan Perez de Lazarraga Larrea Dorretxeko jaunaren eskuizkribua [1564-1567]*; Gipuzkoako Foru Aldundiak sarean ezarri du lan hau, <http://www.gipuzkoakultura.net/lazarraga> helbidetan. Bada, orobat, P. Urkizuren argitalpen ez oso fidagarria (*Dianeia & Koplak*, Erein, Donostia, 2004).
- Sainz, Mª I. & Sainz, J. (2002): *Toponomástica Histórica en Tierra Estella y Valdizarbe*, Euskara Kultur Elkargoa, Iruñea.
- Salaberri, P. (1994): «Elizalderen Apezendaco dotrina christiana uscaras», *FLV* 65, 7-39.
- (1998): «Arabako mugako nafar hizkeren inguruan», in *Nafarroako Hizkerak*, I. Camino arg., UEU, Bilbo, 49-87.
- Satrustegi, J. M. (1987): *Euskal Testu Zaharrak-I*, Euskaltzaindia, Iruñea.
- (1991): «El euskera en Tierra Estella. Evolución histórica», *Euskera* XXXVI, 93-124.
- Zuazo, K. (1994): «Burundako hizkera», in R. Gómez & J. A. Lakarra (arg.), *Euskal Dialektologiako Kongresua, ASJU-ren gehigarriak*, 28. zkia., Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 297-364.